

ХРИСТИЯНСЬКО-ЮДЕЙСЬКИЙ ДІАЛОГ У ХХ СТОЛІТТІ: ЕКУМЕНІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Довгий час християнсько-юдейські відносини розвивалися під знаком богословських війн та конфронтації. Однак гіркий досвід першої пол. ХХ ст. став каталізатором якісного переосмислення міжрелігійних взаємин, важливе місце у якому займає переоцінка діалогу між християнами та юдеями. Вона розпочалася вже у перші місяці після Другої Світової війни. Так, починаючи вже з 1945 р. питання духовної відповідальності за ту атмосферу, що призвела до нацистського геноциду та необхідність засудження антисемітизму постали в числі перших на порядку денному багатьох міжнародних та національних релігійних організацій¹. Вслід за гучними заявами було створено ряд спільних християнсько-юдейських комісій, метою яких стало вивчення стану, проблем та шляхів оптимізації взаємин між релігіями та їх послідовниками на різних рівнях.

Дослідженню діалогу християн та юдеїв присвячено багато наукових досліджень, серед яких варто відмітити праці таких авторів, як:

Пінхас Полонський²,

Шімон Редліх³,

¹ *Иудейско-христианский диалог. Словарь-справочник* / [под. ред. Исони Кленицкого и Джеффри Вайгодера]. – М., Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2004. – С.133.

² *Полонский П.* Изменение отношения к иудаизму в христианской теологии в наше время (влияние Катастрофы и создания Государства Израиль на иудео-христианские взаимоотношения) [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.machanaim.org/philosophy/chris/changes.htm>; Полонский П. Создание условий для еврейско-христианского диалога в современном мире [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.machanaim.org/tor&life/probl/dialog.htm>

³ *Редлих Ш.* Моральные принципы в повседневной действительности: митрополит Андрей Шептицкий и евреи в период Холокоста и Второй мировой войны [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.jcraela->

Юрій Табак⁴,
Адін Штейнзальц⁵,
Сергій Гаккель⁶.

Мета статті – дослідити основні етапи та напрямки розвитку християнсько-юдейського діалогу у контексті організаційного розвитку екуменічного руху. Реалізація мети забезпечується шляхом виконання поставлених завдань: дослідити основні віхи розвитку діалогу християн та юдеїв у ХХ ст.; визначити ключові напрямки розвитку діалогу юдеїв та християн після Голокосту; окреслити проблеми та перспективи їх співпраці в рамках сучасного екуменічного руху.

Полеміка між християнами та юдеями має досить тривалу історію, проте, говорити про початок діалогу можна лише починаючи з другої пол. ХХ ст. В 1946 р. в Оксфорді відбулася перша офіційна спроба початку діалогу, продовженням якої стала зустріч представників віруючих обох сторін (19 країн світу) у Сілізберзі (Швейцарія) влітку 1947 р. Мета зустрічей: виразити глибоку скорботу за жертвами Голокосту та підтвердити рішучу готовність боротися з антисемітизмом; сприяти налагодженню взаємин між юдеями і християнами. Результатом зустрічей стало створення Міжнародної ради християн та юдеїв (International Council of Christians and Jews) – МРХЮ – та прийняття Десяти Сілізберзьких тез, що визначили основні напрямки діяльності Ради. Сьогодні МРХЮ – одна з найбільших міжнародних релігійних організацій, на яку покладаються наступні завдання:

- укріплення християнсько-юдейського та християнсько-юдейськомусульманського міжрелігійних діалогів;
- вивчення етико-релігійних принципів авраамічних релігій як основи для попередження та вирішення міжрелігійних, міжрасових і міжнародних конфліктів;
- викорінення стереотипів, дискримінації, расизму і зловживання релігією для національного і політичного панування;

[tions.net/ru/?item=2883](http://www.jcrelations.net/ru/?item=2883)

⁴ Табак Ю. Иудейско-христианские отношения // [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://berkovich-zametki.com/Nomer25/Tabak1.htm>

⁵ Штейнзальц А. Авраамические религии: возможен ли диалог? / Адін Штейнзальц // [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.jcrelations.net/ru/?item=3184>

⁶ Гаккель С. Как соотносится западное богословие «после Освенцима» с сознанием и богослужением Русской православной церкви? [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://berkovich-zametki.com/Nomer9/Gackel1.htm>

- сприяння зміцненню толерантності і взаємоповаги між конфесіями;
- розгляд питань в галузі прав людини і людської гідності, закріплених в традиції юдаїзму і християнства;
- організація наукових досліджень, здійснення інформаційно-просвітницької діяльності на всіх рівнях, включаючи університети і духовні семінарії;
- заохочення до міжрелігійного взаєморозуміння.

У липні 2009 р. в Берліні відбулася чергова конференція МРХЮ присвячена підведенню підсумків практичної реалізації Сілізберзьких тез та їх оновлення відповідно до вимог часу. Учасники зустрічі звернулися до юдеїв та християн всього світу (документ «Час переоцінки: дванадцять берлінських тез»⁷) із закликом подальшого розвитку християнсько-юдейського діалогу в наступних напрямках:

З християнської сторони:

1. Боротьба з релігійною, расовою та будь-якими іншими формами антисемітизму, в тому числі й на богословському, літургичному і катехитичному рівнях (підкреслюючи досягнення найновіших досліджень про спільні витоки юдаїзму та християнства; виступаючи проти неправильного християнського прочитання біблійних текстів).
2. Розвиток міжрелігійного діалогу на засадах довіри та рівності.
3. Розвиток теологічних уявлень про юдаїзм, які утверджують його самоцінність.
4. Молитва про мир для Єрусалиму.

З юдейської сторони:

5. Визнання прагнення багатьох християнських громад наприкінці ХХ ст. змінити своє ставлення до юдеїв (вивчаючи зміни, що відбуваються в ході діалогу, включаючи основні достовірні відомості про християн до освітніх навчальних планів).
6. Перегляд юдейських текстів та літургії у світлі змін в сучасному християнстві.
7. Розрізнення неупередженої критики Ізраїлю та антисемітизму.

⁷ Время переоценки: двенадцать берлинских тезисов // [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.jcrelations.net/ru/twelve_points_russ.PDF

8. Надання підтримки державі Ізраїль, коли вона реалізує свої ідеали, проголошені в основоположних документах, вирішуючи ті ж завдання, що й інші народи світу.

З обох сторін:

9. Укріплення міжрелігійної та інтеркультурної освіти (долаючи негативний образ «іншого», підтримуючи соціальні акції, спрямовані на реалізацію спільних цінностей, заохочуючи до спільного вивчення релігійних текстів, сприяючи викоріненню негативних стереотипів у освітньому процесі).
10. Укріплення міжрелігійної дружби та співпраці, а також сприяння утвердженню соціальної справедливості в сучасному глобальному світі (визнаючи рівні права всіх віруючих незалежно від їх релігії, статі та сексуальної орієнтації; сприяючи політичному та соціально-економічному благополуччю кожної людини).
11. Розвиток діалогу з політичними та економічними структурами.
12. Співпраця з усіма, чия діяльність пов'язана із захистом навколишнього середовища (виховання турботливого ставлення до навколишнього середовища та відповідального ставлення до природних ресурсів)⁸.

Іншою важливою інституцією в межах якої провадиться християнсько-юдейський діалог є Всесвітня Рада Церков (ВРЦ). Витоки організаційного оформлення діалогу, як і самого екуменічного руху досить тісно пов'язані з місіонерською діяльністю християн, зокрема з діяльністю Міжнародної місіонерської ради (ММР). У 1927 р. ММР сформувала Комітет з питань християнського підходу до євреїв, для координації роботи різних місіонерських організацій та груп. Комітет проіснував 34 роки. У 1961 р. Комітет з питань християнського підходу до євреїв, у складі Міжнародної місіонерської ради, увійшов до складу ВРЦ. При вступі до ВРЦ Комітет було реорганізовано, нова структура отримала назву Комітету із зносин церкви з єврейським народом. Хоча ідеї реформування комісії були закладені ще на Амстердамській асамблеї 1948 р., що ухвалила декларацію «Християнське відношення до юдеїв», яка проголошувала необхідність налагодження повноцінного діалогу між двома релігіями.

Проте, практичні зрушення у цій справі починаються лише після офіційної відмови від місіонерського підходу до юдейських громад Церков-

⁸ Время переоценки: двенадцать берлинских тезисов // [Электронный ресурс]
// Режим доступа: http://www.jcrelations.net/ru/twelve_points_russ.PDF

членів ВРЦ. Затверджений Виконавчим комітетом ВРЦ у липні 1982 р., документ «Екуменічний підхід до юдейсько-християнського діалогу» був рекомендований для вивчення і запровадження в життя всіх християнських Церков. За словами Пінхаса Полонського, саме відмова від місіонерського підходу до юдеїв та розвиток теології взаємодоповнення поклали початок можливості ведення справжнього діалогу та конструктивної співпраці⁹.

Сьогодні, християнсько-юдейський діалог ведеться також і на рівні окремих християнських конфесій. Так важливою віхою розвитку діалогу католиків та юдеїв стало засудження II Ватиканським Собором у Декларації «В наші часи» («*Nostra Aetate*», 1965 р.) антисемітизму та відкидання звинувачення євреїв у смерті Ісуса Христа. В подальшому положення цього документу були конкретизовані та розвинуті в окремих «Рекомендаціях». Важливим кроком у розвитку діалогу стало вибачення Папи Івана Павла II за гріхи християнської Церкви.

Серед значущих здобутків розвитку діалогу відмітимо прийняття екуменічною групою відомих американських учених – протестантів та католиків – документу «Священний обов'язок. Про новий підхід християнського віровчення до юдаїзму та єврейського народу» (2000 р.)¹⁰. Автори документу наголошують на визнанні абсолютної самоцінності та самодостатності юдаїзму, рішуче відкидають будь-які претензії християн на місіонерство, засуджують розвиток всіх форм антисемітизму та анти-юдаїзму.

На аналогічних засадах побудовані заяви Альянсу Баптистів «Про юдейсько-християнські відносини»¹¹, Європейської лютеранської комісії з проблем Церкви та єврейського народу (European Lutheran Commission

⁹ Полонский П. Изменение отношения к иудаизму в христианской теологии в наше время (влияние Катастрофы и создания Государства Израиль на иудео-христианские взаимоотношения) [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.machanaim.org/philosof/chris/changes.htm>

¹⁰ Священный долг. О новом подходе христианского вероучения к иудаизму и еврейскому народу. (Декларация Группы христианских ученых - исследователей христианско-иудейских отношений (США) (Christian Scholars Group on Christian-Jewish Relations) 1 сентября 2002) // [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.jcrelations.net/ru/?item=1595>

¹¹ A Statement on Jewish-Christian Relations from the Alliance of Baptists (April 25, 2003) [Electronic resource] // Mode of access: <http://www.jcrelations.net/en/?item=2048>

on the Church and the Jewish People) «Про антисемітизм»¹², Конференції Європейських Церков та Ради Європейських Єпископських Конференцій «Єкуменічна хартія. Напрями зростання співробітництва між церквами в Європі»¹³.

Налагодження діалогу між православними церквами та юдейськими общинами розпочалося з 70-х рр. минулого століття, початком цього процесу стало проведення першої академічної конференції представників вселенського православ'я та юдаїзму. Важливу роль для розвитку діалогу зіграло послання Алексія II «Ми маємо бути єдиними з юдеями...» (Послання до групи представників єврейської общини США, 1991 р.)¹⁴, в якому Московський Патріарх наголошував на значній історії взаємин православних та юдеїв, закликав до поширення ідеалів миру та любові між представниками обох релігій: «бо як Бог наш є єдиним Отцем для всіх людей, так і мир (шалом) від Нього є єдиним та нероздільним для всіх Його чад»¹⁵. Останні двадцять років позначилися відносно інтенсивним розвитком діалогу між православними та юдеями: систематично проводяться спільні з'їзди, конференції та консультації. Однак, варто зауважити, що їх результати і досі залишаються здобутком невеликої частини церковних та світських інтелектуалів. На більшості зустрічей представників обох релігій, як правило, «присутні посланці від православної церкви Греції, де проживає всього 6 тисяч євреїв, а не Руської православної Церкви <...>, в якій живуть сотні тисяч євреїв»¹⁶.

Загалом, розвиток діалогу між християнами та юдеями ведеться значною мірою за ініціативи християнської сторони. Історично першим і, нажаль, поки що єдиним документом, що визначає ставлення юдеїв до

¹² Statement on Antisemitism (European Lutheran Commission on the Church and the Jewish People (LEKKJ)) [Electronic resource] // Mode of access: <http://www.jcrelations.net/en/?item=2301>

¹³ Єкуменічна хартія. Напрями зростання співробітництва між церквами в Європі // [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.ednistcerkvy.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=27&Itemid=18

¹⁴ Алексий II, Патриарх Московский и всея Руси «Мы должны быть едины с иудеями...» (Послание группе представителей иудейской общины США, 1991 г.) [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.jcrelations.net/ru/?id=1592>

¹⁵ Там же.

¹⁶ Членов М. Россия и Израиль: Православное христианство и иудаизм [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/comporative_bogoslov/Article/_Chl_RossIzr.php

християн стала Юдейська декларація про християн і християнство «Дабру Емет» («Говоріть правду», 2002 р.). Визнаючи людську неспроможність у подоланні відмінностей між християнами та юдеями, автори документу закликають всіх до співпраці в справі збереження миру та справедливості. «Євреї і християни, кожен по-своєму, бачать гріховність цього світу, що виявляється в гоніннях, убогості, в деградації людини і її стражданнях. Хоча справедливість і мир, кінець кінцем, дарує Бог, наші загальні зусилля, спільно з іншими общинами віри, допоможуть встановити Царство Боже, на яке ми сподіваємося і до якого прагнемо. Кожен окремо і всі разом, ми повинні прагнути до того, щоб на землю прийшли мир і справедливість»¹⁷. Документ визначає такі ключові положення у ставленні юдеїв до християн:

1. Євреї і християни поклоняються одному Богові.
2. Для євреїв і християн авторитетною є одна єдина Книга – Біблія (яку євреї називають «ТаНаХ», а християни – «Старий Завіт»).
3. Християни проявляють пошану до права єврейського народу на Землю Ізраїлю.
4. Євреї і християни визнають етичні принципи Тори.
5. Нацизм не був християнським явищем.
6. По-людськи непереборні відмінності між євреями і християнами не зникнуть до тих пір, поки Бог не врятує весь світ, як це обіцяно в Писанні.
7. Нові стосунки між євреями і християнами не підірвуть єврейську традицію.
8. Євреї і християни повинні співпрацювати для підтримки миру та справедливості¹⁸.

Однак, як зауважує Давид Розен, член організації «Священство за мир» та активний учасник християнсько-юдейського діалогу: «Не слід забувати, що більше дев'яноста відсотків ізраїльських юдеїв ніколи не зустрічалися з християнами, тим більше з сучасними християнами. <...> Більшість ізраїльтян малюють собі образ християнина, виходячи з довгого і сумного історичного досвіду євреїв. <...> Минуле лежить важким тягарем на всіх релігійних общинах нашої країни»¹⁹.

¹⁷ *Дабру Емет*. Иудеи о христианах и христианстве // [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.jcrelations.net/ru/?item=1603>

¹⁸ *Дабру Емет*. Иудеи о христианах и христианстве // [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.jcrelations.net/ru/?item=1603>

¹⁹ Цит. за Христианско-иудейский диалог: межрелигиозные отношения и

Важливим кроком на шляху подолання ворожнечі та протистояння є об'єктивне глибоке вивчення спільної історії. Голокост став спільною трагедією євреїв та християн. Починаючи з 1953 р., за рішенням Кнесету, разом з відкриттям Меморіалу Катастрофи і Героїзму («Яд ва-Шем» в Єрусалимі), Держава Ізраїль відзначає представників усіх національностей та релігій, які під час Голокосту ризикували своїм життям заради порятунку євреїв, званням «Праведник народів світу». Ім'я особи, якій присвоєно цей титул вписується на Стіну Честі в Саду Праведників у «Яд ва-Шемі». Станом на 1 січня 2010 р. це звання отримали 23 226 осіб, причому, приблизно $\frac{3}{4}$ (18 171 особа) з них належать до п'яти країн світу: Польщі (6 195), Нідерландів (5 009), Франції (3 158), України (2 272) та Бельгії (1 537)²⁰. Серед них імена таких християнських діячів як: Марія Скобцова та Дмитро Клепінін (канонізовані Константинопольською Православною Церквою у 2004 р.), Олексій Глаголев, Климентій Шептицький (брат Митрополита Андрія Шептицького) та багато інших.

Досить болюча та складна ситуація склалася навколо присвоєння звання «Праведника народів світу» греко-католицькому митрополитові Андрію Шептицькому. Як зазначається в одному з видань «Яд ва-Шему»: «Митрополит Андрій Шептицький ...організував допомогу євреям уже в перші дні нацистської окупації, ...залучив священників та монахів своєї церкви до порятунку євреїв, в результаті чого з їх допомогою були врятовані до 150 євреїв»²¹. Проте, зважаючи на неоднозначну оцінку позиції Митрополита під час Другої Світової війни (насамперед, підтримка української дивізії СС «Галичина»²²), йому досі відмовлено у присвоєнні цього звання.

Підводячи підсумок, відмітимо наступні положення.

По-перше, після Другої Світової війни та трагедії Голокосту відбувається якісна переоцінка християнсько-юдейських відносин та гостро постає питання необхідності розвитку міжрелігійного діалогу, у тому числі й в контексті діяльності екуменічних організацій (насамперед, Всес-

межрелигиозный диалог в Израиле [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://school.ort.spb.ru/library/torah/shoa/dialog-5-09.htm>

²⁰ Righteous Among the Nations [Electronic resource] // Mode of access: <http://www1.yadvashem.org/yv/en/righteous/statistics.asp>

²¹ Цит. за Редлих Ш. Моральные принципы в повседневной действительности: митрополит Андрей Шептицкий и евреи в период Холокоста и Второй мировой войны [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.jcrelations.net/ru/?item=2883>

²² Там же.

вітньої Ради Церков). Сьогодні основна ініціатива у такому діалозі належить християнським церквам, що відчувають відповідальність за трагедію, що сталася з єврейським народом.

По-друге, розвиток християнсько-юдейського діалогу ведеться в наступних напрямках:

- 1) власне релігійний діалог (розвиток теології взаємодоповнення);
- 2) реформування літургії (вилучення антиюдейських та антихристиянських елементів з літургічних текстів, їх конструктивне переосмислення);
- 3) освіта і виховання в дусі поваги та толерантності до представників інших конфесій, сприяння розвитку міжрелігійної та інтеркультурної освіти (долаючи стереотипне ставлення до представників інших релігій, підтримуючи соціальні акції, спрямовані на реалізацію спільних цінностей, заохочуючи до спільного вивчення релігійних текстів, об'єктивного прочитання спільної історії, організовуючи спільні школи толерантності).
- 4) спільна соціально-благодійна робота.

I, насамкінець, по-третє, означимо основні перешкоди на сучасному етапі розвитку християнсько-юдейського діалогу:

- а) стереотипне прийняття християнами юдеїв та юдеями християн (наприклад, єврейська змова, кривавий навіт);
- б) канонізація осіб, що викликають протилежне сприйняття учасників діалогу (наприклад, Хосе Марія Ескріва де Балагер, Папа Пій XII); суперечлива оцінка національних та релігійних героїв (наприклад, Б. Хмельницький, А. Шептицький);
- в) ізраїльсько-палестинський конфлікт (позиції ряду церков у цьому питанні розходяться, однак, ряд протестантських церков (Пресвітеріанська церква США, Англіканська церква, Об'єднана церква США) засудили «окупацію палестинських земель» Ізраїлем, до їх бойкоту приєдналася і Всесвітня Рада Церков);
- г) значний розрив між офіційною позицією представників релігійних організацій та основною масою віруючих.